

Сергій Володимирович **ВАСИЛЬСВ**

к.ю.н., доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

e-mail: sv.vasiliev2015@gmail.com

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

У будь-якому механізмі правового регулювання суспільних відносин важливу роль відіграють принципи здійснення такого механізму, не є виключенням і процеси юридичної конвергенції, що стали у сучасних умовах невід'ємним складником правової глобалізації. У науковій юридичній літературі не вироблено єдиної позиції стосовно ролі та значення принципів конвергенції. На основі аналізу наукових поглядів стосовно зазначеного питання автором сформульовано визначення принципів здійснення юридичної конвергенції і запропоновано їхню класифікацію. Сутність та зміст даних принципів об'єктивно обумовлено: особливою сферою правового регулювання, наднаціональним характером правовідносин і впливом різноманітних форм і способів процесу правової глобалізації. Все вищезазначене обумовлює існування спеціального кола принципів, на яких має будуватись процес юридичної конвергенції.

Ключові слова: принципи права, юридична конвергенція, правова глобалізація, принцип комплементарності, принципу парадигмальності, принцип кореляції, принцип ефективності, принципи системності та компетентності

ВСТУП

Процеси правової глобалізації сприяють взаємопроникненню відповідних елементів з однієї правової системи до іншої. Одною з основних форм або способів такого взаємопроникнення є юридична конвергенція, яка визначається у науковій літературі як процес зближення елементів механізму правового регулювання, що належать різним національним правовим системам, в результаті чого відбувається трансформація національного права, модернізація його правотворчих та правозастосовних процесів.

Процеси конвергенції національних правових систем відбуваються за допомогою різноманітних міжнародних зв'язків у сфері політики, економіки, культури, що сприяє запровадженню у окремих державах, вже сформованих і перевічених часом відповідних правових стандартів або моделей правового регулювання належних суспільних відносин.

Дослідження зазначених процесів дає змогу стверджувати про існування так званого механізму юридичної конвергенції, який має умовний характер та динамічні форми розвитку. Як і кожний механізм він має свої складові елементи, до яких слід віднести форми, засоби, принципи та види конвергенції.

Питання юридичної конвергенції у загальнотеоретичному аспекті майже не були предметом наукового дослідження у національній науці: А.В. Петришин, В.П. Плавич, І.В. Яковюк. Як правило, про процеси конвергенції згадується тільки у випадках розгляду проблем вдосконалення окремих правових інститутів у різних галузях права під кутом глобалізації та євроінтеграції: А.П. Гетьман, Л.А. Луць, Л.М. Ніколенко, М.В. Савчин та ін.

Принципи здійснення юридичної конвергенції, на жаль, не стали предметом повноцінного наукового дослідження, що спричинило виникнення занадто широкого діапазону принципів, які пропонуються застосовувати у процесі здійснення юридичної конвергенції. Як показує практика, запропонована різноманітність принципів не завжди віддзеркалює сутність та зміст процесу конвергенції, а інколи,

взагалі, має занадто загальний характер. Тому визначення принципів, що притаманні саме процесу юридичної конвергенції, формулювання їх особливостей або спеціалізації, є своєчасним та актуальним.

МЕТА дослідження – аналіз наявних у теорії права позицій стосовно принципів здійснення процесів юридичної конвергенції як особливого способу правової глобалізації, класифікація зазначених принципів та оцінювання їх ефективності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці та матеріали періодичних видань. У дослідженні застосовано як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи, серед яких слід зазначити методи нормативно-догматичний, структурно-логічний аналіз, порівняння, формалізації та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Конвергенція як процес зближення двох правових систем передбачає поступове приведення правового поля відповідних держав у відповідність до основних, загальновизнаних міжнародно-правових стандартів та вимог. Вона допускає, що країна може мати власні національні пріоритети та підходи, зокрема й у законодавстві. Тому конвергенція надає певну гнучкість зобов'язанням країни стосовно встановлення цілей та термінів транспозиції і впровадження.

У кожному процесі завжди є свої правила його здійснення, які можуть мати як процедурний (механізм, алгоритм), так і засадний (принципи) характер. Не є виключенням і процеси правового змісту, зокрема і процес юридичної конвергенції.

Юридичній конвергенції притаманний свій механізм, що можна визначити як сукупність правових явищ та засобів, спрямовані на зближення об'єктів правової конвергенції.

В якості елемента механізму правової конвергенції виступають принципи правової конвергенції, тобто основні ідеї, керівні засади, на яких ґрунтується процедурно-процесуальний порядок створення необхідних умов реалізації правової конвергенції.

У науковій юридичній літературі не сформульовано єдиної позиції до принципів конвергенції та їх класифікації. Так, одні науковці, враховуючи міжнародне підґрунтя конвергенції, вважають, що вона повинна будуватися виключно на загальних принципах міжнародного права стосовно співробітництва держав у відповідних сферах (торгівля, освіта, судочинство тощо).

Інші вчені схиляються до прерогативи принципів внутрішнього (національного) права учасників процесу конвергенції. Вони виходять із універсальності загально-правових принципів права з урахуванням тенденцій трансформації онтологічних та аксіологічних вимірів права під впливом процесів правової глобалізації [1, с. 23]. Також висловлюється думка: враховуючи, що принципи права мають характер абстракції як і норми права, тому принципи права і принципи правового регулювання відповідних суспільних відносин співвідносяться як рід та вид. Крім того, слід враховувати різну спрямованість принципів права: одні необхідні у правотворчій діяльності, інші визначають вектор правозастосовної діяльності, треті – зміст правової системи країни загалом. Водночас можна вважати конструкцію «принципи права» синонімічною конструкції «принципи правового регулювання», оскільки форма їх існування єдина, і загальні цілі – встановлення правового порядку у відповідній сфері [2].

Деякі фахівці віддають перевагу не принципам права, а звертають увагу на правові доктрини, які повинні бути покладені в основу конвергенційних процесів. Так, на прикладі права Європейського Союзу (ЄС) пропонується застосовувати «доктрину впливу» та «доктрину національності» [3, с. 374]. «Доктрина впливу», зокрема, передбачає, що норми права ЄС можуть регулювати поведінку суб'єктів внутрішнього права третіх країн, якщо їхня діяльність впливає або може впливати на економічні відносини в межах ЄС. А «доктрина національності» у праві ЄС дає змогу обґрунтувати екстериторіальну його дію стосовно фізичних та юридичних осіб з ЄС, які вступають у ділові відносини з суб'єктами права третіх країн. Цю доктрину часто застосовують до регулювання торговельної політики та політики експортного контролю [4, с. 174].

І тільки в окремих наукових джерелах робляться спроби виділення спеціальних принципів здійснення конвергенції. Так, у цьому контексті категорія юридичної конвергенції розглядається як результат взаємодії національного права окремих держав, що виражається у зближенні, підвищенні ступеня їхньої правової когерентності. Цей процес веде до формування подібності правових систем та ідеології толерантності. Однак подібність тут означає не тотожність і одноманітність, а когерентність на підставі принципів комплементарності, парадигмальності та скорелювання.

Принцип комплементарності (лат. *complementum* – доповнення) означає техніко-юридичну відповідність механізмів дії права різних правових систем, завдяки якому між ними можуть здійснюватися прямі державно-правові зв'язки та міжособистісна взаємодія. Йдеться про взаємну відповідність протилежності за характером джерел права, що паралельно протікають у процесах упорядкування суспільних відносин за допомогою правових норм, пов'язаних так, що брак одного елемента, наприклад прецеденту, в іншій правовій

системі може бути заповнений нормативним правовим актом.

Пропонується застосування принципу комплементарності у дослідженнях для одержання достовірних результатів. Визначається вказаний принцип як застосування для вивчення причин і наслідків сучасних кризових явищ в соціумі поєднання декількох понять, які в традиційному розумінні можуть бути взаємовиключними, однак за умов поєднання даватимуть найбільш повну якісну характеристику явищ і процесів. На цій основі стає можливою розроблення дієвих комплексних заходів виходу з кризи [5, с.101].

У загальній теорії права парадигмальний підхід дає змогу розглядати право як систему, тобто структуру, елементи якої впорядковані. Панівні правові парадигми є логіко-методологічним ядром правової системи, а також несуть суттєве ідеологічне навантаження.

Не випадково у науковій літературі правова парадигма трактується як висхідна концептуальна правова модель, як контур науково-правових концепцій, спосіб утілення певних перетворень і прогнозування можливих результатів. Наукова парадигма є важливим компонентом політико-правових реформ і правових програм [6].

Що ж до *принципу парадигмальності*, то він передбачає зближення правових систем на основі правової акультурації. В якості основи застосовується правова система з більш досконалішими елементами, здатними забезпечити високу якість регулювання суспільних відносин. Так, висловлюється думка, що в основі пошуків нової правової парадигми лежить не довільне та абстрактне теоретизування, не штучне перенесення на ґрунт права методів суміжних дисциплін, а глибокі процеси у розвитку суспільства та культури, які чинять неминучий тиск на правову практику, яка, зі свого боку, змушує змінювати усталені теоретичні погляди. Отже, зміна парадигми у сучасному праві не є уявною тенденцією, а реальним фактом.

До тенденцій парадигмальності права можна віднести: захист прав меншин (расових, тендерних, культурних) та неспроможних прошарків; реорганізація принципів правосуддя у бік «креативного» правосуддя; надання формальним юридичним категоріям практичного змісту; вивчення політичних інтересів та економічної ситуації як джерела розвитку права; розуміння нової ролі юридичного мислення як посередника у діалозі безлічі різних культурних груп; розуміння суспільства та права як складних самоорганізованих систем тощо.

Принцип скорелювання (кореляції) означає наявність статичного взаємозв'язку різних правових систем або їх елементів, за якого зміна однієї або кількох з цих правових систем веде до зміни іншої чи інших правових систем. Інакше кажучи, щоб пізнати досліджуване явище, треба вивчити не тільки його зв'язки з навколишніми явищами (факторами), але й також взаємозв'язки всіх його сторін, тобто треба встановити закономірності змін взаємопов'язаних явищ і показників, що їх характеризують.

Зазначений принцип забезпечує реальну пов'язаність правових систем, що є результатом правової конвергенції та базується на глобальності. Як приклад реалізації цього принципу в юридичних конвергенційних процесах можна назвати природні права лю-

дини, які мають транссистемний глобальний характер.

В юридичній літературі зазначається, що принципи правового регулювання юридичної конвергенції повинні мати наскрізний, всепроникний характер і діяти у всіх видах конвергенції [7].

Серед спеціальних принципів здійснення юридичної конвергенції пропонується також застосовувати такі принципи: принцип планованої та принцип спонтанної юридичної конвергенції, принцип ефективності та принцип обґрунтованості юридичної конвергенції.

Принцип планової юридичної конвергенції передбачає спрямованість на цілеспрямовану діяльність, що здійснюється за взаємної домовленості між державами, чий правові системи підлягають зближенню, як правило, стосовно систематизації законодавства, зближення права та закону, права та інших соціальних норм тощо.

Принцип спонтанної конвергенції може застосовуватися у взаємодії відповідних держав та формуванні національного законодавства з урахуванням світових тенденцій у сфері правового регулювання суспільних відносин, у контексті соціально-культурних особливостей (розбіжностей) вказаних держав (кросс-культурінг).

Принцип ефективності означає, що спочатку, діяльність спрямована на зближення національних правових систем, на систематизацію та на реалізацію законодавства, обумовлюється необхідністю вдосконалення правового регулювання суспільних відносин.

Отже, основне призначення такого принципу полягає в тому, щоб не лише визначати головні напрями правового впорядкування процесу конвергенції, а й сприяти підвищенню ефективності такої регламентації.

Як зазначає Д. Тарасов, потенціал підвищення ефективності закладено у самій природі правових принципів. З огляду на своє загальне спрямування у ході реалізації, правові принципи доповнюються окремими нормами, інститутами права та законодавчими актами, що розвивають ці принципи. В результаті досягається синергетичний ефект правової регламентації, що перевищує звичайний ефект правового регулювання, не посилений дією принципів [8].

Принцип обґрунтованості юридичної конвергенції означає, що вона повинна так чи інакше обґрунтовуватися соціально-політичними, юридичними та економічними аргументами та передумовами.

Із запропонованим переліком принципів здійснення юридичної конвергенції можна повністю погодитися. Волночас аналіз наукової літератури дає нам можливість виокремити ще деякі спеціальні принципи юридичної конвергенції, які ще більш детальніше характеризують цей правовий феномен.

Так, пропонується віднести до принципів юридичної конвергенції *принципи системності та компетентності*.

Принцип системності означає цілеспрямовану узгоджену діяльність відповідних суб'єктів з прогнозування, визначення національних загроз, планування заходів для їх подолання, створення умов стану захищеності життєво важливих потреб та інтересів, зокрема і як основи для подальшого сталого розвитку та застосування контрольних заходів за фактом реалізації даних заходів. Комплексність, зі свого боку, відповідає за повноту, всебічність та взаємопов'язаність

функціонування всіх складових компонентів механізму реалізації національних інтересів, узгодженість спрямованості відповідної діяльності.

Невипадково у наукових публікаціях наголошується, що системність відповідає за структурованість проблеми та її рішення «по вертикалі» та характеризується субординаційними зв'язками; комплексність розглядає проблему «по горизонталі» та тяжіє до координаційних зв'язків [9, с. 5-15].

Роль і значення цих принципів для функціонування механізму правової конвергенції полягає в тому, що вони створюють реальні передумови для забезпечення захищеності національних інтересів, життєво важливих потреб особистості, суспільства і держави загалом та їх сталого розвитку.

В юридичній літературі звертається увага і на *принцип виразу волі та інтересів народу*, який вимагає, щоб кожен крок «державної волі», зокрема й у сфері міжнародного співробітництва, максимально відповідав потребам та інтересам громадянського суспільства. Це надає праву риси легітимності, підвищує його соціальну чутливість та загальний престиж. Такий підхід до сутності названого принципу дає змогу включити його до системи принципів механізму, що досліджується.

Принцип виразу волі та інтересів народу органічно поєднується з принципом оптимального та раціонального співвідношення потреб та інтересів. Йдеться про вироблення з урахуванням права оптимального балансу потреб у суспільстві, причому об'єктивних і національних інтересів. Лише збалансованість нагальних об'єктивних потреб та національних інтересів, відсутність дисбалансу між ними, належне наукове прогнозування та відповідний моніторинг здатні забезпечити ефективність механізму реалізації національних інтересів. У систему принципів механізму реалізації національних інтересів включено і дотримання (досягнення) балансу інтересів особи, суспільства та держави [10].

Так, особлива роль принципів у механізмі здійснення юридичної конвергенції детермінована тим, що їх дотримання (використання, застосування) виступає одночасно і оцінкою результатів відповідного механізму та еталоном оцінки чинного правового простору держави, а також перспективним орієнтиром подальших соціально-правових перетворень у процесі правової глобалізації.

ВИСНОВКИ

Принципи здійснення юридичної конвергенції – це основні засадні положення, що виражають сутність і призначення юридичної конвергенції, а також визначають закономірності її функціонування та порядку реалізації.

Можна стверджувати, що принципи здійснення юридичної конвергенції виступають в якості «тримальної конструкції», на основі якої створюються увесь механізм процесу конвергенції. Крім того, саме принципи конвергенції органічно об'єднують навколо себе інші елементи цього процесу.

Зазначені принципи віддзеркалюють спрямованість та зміст процесу юридичної конвергенції, який відбуваються між державами, що, як правило, відносяться до різних правових систем і пов'язано з їх дисонансом у правовій сфері. У цих умовах дуже важливо врахову-

вати специфіку конкретних правових систем, а тому принципам здійснення юридичної конвергенції притаманна універсальність та компромісність.

Принципи здійснення юридичної конвергенції пропонується класифікувати на такі групи: 1) міжнародно-правові (принцип суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності держав; принцип

поваги прав людини та основних свобод; принцип міжнародного співробітництва тощо); 2) спеціальні принципи (принцип комплементарності; принципу парадигмальності; принцип кореляції; принцип ефективності, принципи системності та компетентності тощо); 3) національні принципи (демократизму, законності, гуманізму тощо).

Список використаних джерел

1. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22-28.
2. Humberto Alive. *Theory of Legal Principles*. Springer. Law Series. 2007. P. 30.
3. Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика): монографія. Київ, 2002. 425 с.
4. Смирнова К.В. Правовий порядок конкуренції в Європейському Союзі (новітні тенденції розвитку): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 500 с.
5. Бородіна О.С. Комплементарність соціального та економічного розвитку: науково-прикладний аспект. *Український соціум*. 2014. №4 (51). С. 96-103.
6. Гличинський В. Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми». URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_1/2.pdf
7. Goldsmith B. *Convergence. Cross Country*. 1996. № 48. URL: <http://www.nebo.kiev.ua/meteo/converg.htm>
8. Tarasov D. Principles of Legal regulation of economic relations as a condition the effectiveness of Law. URL: <http://www.printcipe-pravovogo-regulirovaniya-ekonomichesk.in.pdf>
9. Кустовська О.В. *Методологія системного підходу та наукових досліджень*. Тернопіль, 2005. 124 с.
10. Щербанюк О.В. *Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави: монографія*. Київ, 2013. 306с.

References

1. Zaichuk O.V. The principles of law in the context of the development of the general theory of the state and law. *Almanac of law*. 2012. № 3. pp. 22-28. (in Ukrainian).
2. Humberto Alive. *Theory of Legal Principles*. Springer. Law Series. 2007. P. 30.
3. Muraviov V.I. Legal principles of regulation of economic relations of the European Union with third countries (theory and practice): monograph. Kyiv, 2002. 425 p. (in Ukrainian).
4. Smyrnova K.V. The legal order of competition in the European Union (latest development trends): dis. ...Doctor of legal sciences. Kyiv, 2015. 500 p. (in Ukrainian).
5. Borodina O.S. Complementarity of social and economic development: scientific and applied aspect. *Ukrainian society*. 2014. №4 (51). pp. 96-103. (in Ukrainian).
6. Hlychynskiy V. The general theoretical context of the concept of "legal paradigms". URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_1/2.pdf (in Ukrainian).
7. Goldsmith B. *Convergence. Cross Country*. 1996. № 48. URL: <http://www.nebo.kiev.ua/meteo/converg.htm>
8. Tarasov D. Principles of Legal regulation of economic relations as a condition the effectiveness of Law. URL: <http://www.printcipe-pravovogo-regulirovaniya-ekonomichesk.in.pdf>
9. Kustovska O.V. *Methodology of the system approach and scientific research*. Ternopil, 2005. 124 p. (in Ukrainian).
10. Tsherbaniuk O.V. *People's sovereignty and implementation of the power of a democratic state: monograph*. Kyiv, 2013. 306 p. (in Ukrainian).

Serhii VASYLIEV

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Donetsk State University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

e-mail: sv.vasiliev2015@gmail.com

PRINCIPLES OF ACHIEVING LEGAL CONVERGENCE

In every mechanism of legal regulation of social relations, the principles of implementation of such a mechanism play an important role, this is inherent in the process of legal convergence, which is a component of legal globalization. In the scientific legal literature, there is no unified position regarding the role and meaning of the principles of convergence. Based on the analysis of scientific views, the author formulated the definition of the principles of legal convergence and proposed their classification. The essence and content of these principles are conditioned by: (a) a special sphere of legal regulation; (b) supranational nature of legal relations; (c) the influence of various forms and methods of the process of legal globalization. All of the above determines the existence of a special circle of principles on which the process of legal convergence should be built. The specified principles reflect the focus and content of the process of legal convergence. It is very important to take into account the specifics of specific legal systems, and therefore the principles of legal convergence are characterized by universality and compromise. It is proposed to classify the principles of legal convergence into the following groups: (1) international legal principles (the principle of sovereignty, territorial integrity and political independence of states; the principle of respect for human rights and fundamental freedoms; the principle of international cooperation, etc.); (2) special principles (the principle of complementarity, the principle of paradigmaticity, the principle of correlation, the principle of efficiency, the principles of systematicity and competence, etc.); (3) national principles (democracy, legality, humanism, etc.).

Keywords: principles of law, legal convergence, legal globalization, the principle of complementarity, the principle of paradigmaticity, the principle of correlation, the principle of efficiency, the principles of systematicity and competence